

историчар, Пирот

DOI 10.5937/kultura1444319L
УДК 930.85(497.11 Пирот)"1918/1941"
316.7(497.11)"1918/1941"

стручни рад

ДЕЛОВИ КУЛТУРНОГ МОЗАИКА ПИРОТА ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Сажетак: *Текст се бави културним токовима у Пироту између два светска рата видљивим, кроз делатност аматерских певачких и музичких друштава, атмосферу варошких кафана, као подијума грађанског Пирота, и мултиконфесионалну структуру свакодневног живота. По својој суштини и садржини текст би требало да осветли ћошкове историјске реалности међуратног Пирота често резервисане за културне прегаоце, анонимне и неретко заборављене. Рад је настао на основу до сада необјављене изворне грађе депоноване у Историјском архиву Пирот, као и на основу чињеница које се налазе у монографским публикацијама посвећеним одређеним периодима из историје Пирота и околине. Овај рад се може посматрати као прилог историји културе међуратног Пирота.*

Кључне речи: *Култура у Пироту, певачка и музичка друштва, варошке кафане, верске заједнице*

Уводне напомене

Досадашње интересовање локалних историчара и публициста који су се бавили прошлoшћу Пирота најчешће је било окренуто бомбастичним и великим темама, захвалним за истраживачки рад и популарним за ширу јавност. У слободном и видно нескладном одабиру тема углавном је доминирао синтетички и монографски приступ колажног карактера што је искључивало сваку могућност озбиљнијег истраживања одређене области, догађаја или неке друге историјске појаве. До сада објављене публикације пружају ограничена сазнања о многим сегментима прошлости Пирота. Ако се

задржимо на радовима из области културне историје, на том пољу је дефицит квалитетних студија и публикација још видљивији, ако изузмемо заиста темељне радове из области етнологије, ћилимарства и народне традиције. Можемо приметити да је сам одабир тема условио стварање импозантног вакума незнања о богатим културним феноменима који су карактеристични за Пирот у готово свим епохама његовог историјског развоја. За разлику од периода 19. века који је, у случају Пирота, историографски једним делом сагледан барем у домену политичке и друштвене историје, 20. век излази пред јавност скоро потпуно неоткривен за готово све области историографских, социолошких и културолошких истраживања. У том контексту овај рад се може сматрати прилогом за потенцијалну културну историју Пирота у 20. веку.

Колорит југословенског културног простора

Прокламовано уједињење Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1. децембра 1918. године, суштински је било више почетак него крај процеса стварања заједничке југословенске државе. Заправо, тек од тог тренутка, када је држава проглашена, почела се уочавати сва економска, географска, историјска и културна шароликост простора која је надјачавала сваки покушај заједништва и угуравања различитости у заједнички државни кош. Југословенски простор, у покушају, био је испрекидан злоћудним економским, културним и нарочито политичким израслинама које су имале своје корене на траси историјских путева који су конститутивне народе довели у новостворену државу. Различитости унутар тек проклијале државе биле су видљиве на сваком кораку, јер је становништво у појединим регионима било до те мере измешано да су професионалне и културно-политичке обојености допирале тик до комшијског дворишта ограђеног често бедемом другачијег и страног света. Таква врста заједништва у затворености била је императив свакодневног живота велике већине припадника југословенског друштва у повоју.

Када би смо етничке, културне, економске и све друге сегменте Краљевине СХС покушали да визуелно прикажемо посебним бојама пред нама би се указао спектар различитих нијанси на први поглед преплетених, али ако бисмо се мало више загледали, оштре међусобне границе постајале би све видљивије. Оваква дескрипција југословенског друштва могла би се краће дефинисати и као наметнуто јединство различитости.

Колика је била хетерогеност друштва у сваком смислу доста могу илустровати подаци из пописа становништва 1921. године.

Конфесионална структура: православних је било 46%, римокатолика 39%, муслимана 11%, протестаната 2%, Јевреја 0,5%, гркокатолика 0,34% и осталих 0,03%.

Образовна структура: неписмених старијих од 12 година било је 51, 5% при чему је та бројка на простору Македоније достигала 84%, на простору БиХ 80%, а на простору Србије 65%. Најмањи проценат неписмених био је на територији Словеније и износио је близу 9%. Ако се писменост узме као једно од основних мерила културне развијености више је него уочљива огромна разлика између северозападних и југоисточних крајева Краљевине. Тај огромни јаз самом становништву није био реално видљив јер је једна од најупечатљивијих особености тог времена била невероватно слаба покретљивост друштва о чему најбоље говори податак да је преко 80% процената становништва цео свој живот проводило у месту рођења, а преко 90% никада није живело ван оквира своје бановине. Другим речима, просечан становник Краљевине могао је стећи субјективну и често искривљену слику свог непосредног окружења услед непознавања глобалне физиономије државе и друштва. Само по себи то је додатно продубљивало реалне особености, подгрејавало стереотипе и још више потенцирало гард према непознатом које је готово увек етикетирано негативним предзнаком.

Фокусирање на област културе, чини се, тек открива сву раскош колорита југословенског простора. Како по својој природи комплексна и условљена многим чиниоцима, област културе била је полигон за уочавање и опробавање различитих политичких импулса али и област која је исцртавала пулс читавог друштва. Ако бисмо кроз такву једну призму посматрали југословенско друштво његове основне карактеристике биле би културна неравномерност и јако приметна запуштеност. Тек након тога би изронила културна посебност високих квалитета коју је свака етничка и конфесионална група поседовала. Једини проблем је био што су поменути квалитети искључивали једни друге и били скоро потпуно затворени за дијалог ради разумевања и поштовања различитости. Тако постављен концепт је у зачетку блокирао културну интеграцију и уједначавање, а све више је доминирао својеврсни културни сепаратизам¹. Једини смисао културне политике у таквим условима је могао

---

1 Опширније о културној политици међуратне Југославије: Димић, Љ. (1997) *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд.

бити културно обједињавање југословенског друштва преко образовног система, што је било скопчано са ограничењима, пре свега, материјалне природе.

На крају је испало да културна политика међуратне Краљевине није била дорасла реалном стању у држави јер је по својој суштини била лоше осмишљена, материјално непоткрепљена и политички обојена југословенском идејом која је свима у држави више била нужно зло него идеал будућности. Уместо приближавања, готово перманентно се дешавало све веће удаљавање између оних који су културу продуковали. Национални моменат је односио победу над југословенском концепцијом друштва. Као последица је изронила једна врста културног егоцентризма свих народа са простора Краљевине, који су сваки за себе националну културу стављали изнад формалне југословенске културе. Из тих разлога је колорит југословенског културног простора трајно остао преливен различитим бојама и нијансама при чему се висок квалитет генерисао искључиво на националним нивоима и тек са таквим предзнаком он се могао сматрати југословенским.

Обележја српске културе између два светска рата

За разлику од југословенске културе која се под тим именом тешко може дефинисати и посматрати, јер је често од самих актера културних дешавања више третирана као туђа, наднационална и у крајњој линији наметнута форма, културна достигнућа конститутивних народа Краљевине итекако су била видљива и у смислу квалитета веома запажена. Конкретно, српска култура је у саставу нове државе након 1918. године, врло крупним корацима настојала да прати модерне културне токове западне Европе пре свега захваљујући Београду који као престоница постаје епицентар и стетиште интелектуалаца и уметника из свих крајева државе спремних да се уклопе у модерне токове. Велики број тих истакнутих појединаца својевољно се нашао унутар српског културног миљеа али се није одрицао својих националних и надасве другачијих културних темеља.

У области књижевности, музике, архитектуре, ликовне и позоришне уметности као и науке, српска култура је у међуратном периоду постигла врхунске домете.² Један од првих подухвата српских културних радника био је обнављање рада установа културе које су радиле пре рата, попут Народног

---

2 Гашић, Р. (2008) Српска култура између два светска рата, *Историја 20. века*, бр. 2, стр. 163.

позоришта које је у току 1920. године добило Оперу, а убрзо након тога и Балет. Комплетирање музичко-сценског извођаштва добрим делом је завршено оснивањем Београдске филхармоније (1923), Коларчевог народног универзитета (1932) и Музичке академије (1937). Треба истаћи да велика заслуга за оснивање и успешан рад свих ових институција припада бројној руској емиграцији која је преплављивала Београд и уопште Србију након револуционарних дешавања у Русији.³ Утицај руских емиграната на културна дешавања нарочито у српском делу Краљевине, између два светска рата, тешко је мерива категорија, али се може изнети оцена да су унапредили готово све области културног делања. Руски интелектуалци били су попут квалитетног семена баченог на тек узорану пољану. Можда највећа њихова заслуга лежи управо у том плодносном смислу, јер су као оснивачи и водећи људи културних институција и аматерских друштава свима њима удахнули живот и поставили врхунске смернице за даљи рад.

Међуратна културна дешавања на простору Србије креирана су и усмеравана од стране високо образованих ентузијаста али се мора одати признање и великој маси аматера који су заправо били главни стубови културне продукције. Аматерска културно-уметничка, позоришна и певачка друштва била су основни генератор културних дешавања у читавој Краљевини. Ако се може у једној реченици описати карактер културног стваралаштва Срба и осталих народа међуратне Југославије онда је то констатација да су квалитет одређивали образовани појединци, а да је квантитет био последица масовног аматеризма. Јасно је да једно без другог није могло. Не треба заборавити ни чињеницу да је позадина свих културних достигнућа тога доба био полетни грађански дух који је захваљујући широком спектру културних апетита иницирао и пуним капацитетом апсорбовао културне токове и појаве.

*Културна свакодневица међуратног Пирота –
негде између крста, полумесеца и
Давидове звезде*

Након дуге и тешке бугарске окупационе власти Пирот је коначно ослобођен 13. октобра 1918. године, када је у варош умарширао француски савезнички ескадрон. Том приликом је ослободиоцима приређен изузетно свечан дочек у којем су учествовали многи Пироћанци, о чему сведоче сећања

---

3 Милин, М. (2003) Руска музичка емиграција у Југославији, након 1917. године, *Музикологија*, бр. 3, стр. 65-80.

једног од француских војника: *Дочек је био изузетно срдчан. Целокупно становништво било је на улицама, а пук се једва пробијао до хотела где су нас чекали општински представници. Пролазећи смо бројали цвеће, чараше, пешкире, а о вратове наших коња вешали су огромне венце разнобојног цвећа ... Када смо изашли на улицу видели смо воловска кола пуна хлебава и огромних колотова сира ...*⁴

Ратне године оставиле су иза себе праву пустош у сваком погледу. Све институције од значаја биле су под контролом Бугара како би се што ефектније спровела планирана бугаризација. У том смислу нарочито велики притисак су претрпеле просветне и културне установе чији је рад стављен у службу окупатора или је потпуно прекидан. Након ослобођења вароши, приоритет је био организација општинске власти, а након тога и постепено уклањање последица окупације. Култура је стајала у дугачком реду приоритета, а њена озбиљна реанимација морала је да сачека коју годину након ослобођења и који динар више у општинској каси.

Први кораци у сређивању културно-просветних прилика у Пироту учињени су већ 1919. године када су извршене поправке на оштећеним школским зградама што је омогућило ученицима да се врате у своје учионице. У току исте године са радом је међу првима почела Гимназија али само за ученике првог и другог разреда што је довело и до обнављања рада ђачке дружине *Искра*, Кола трезвене младежи *Смиље и ковиље*, подмладка аеро-клуба *Наша крила* и подружнице феријалног савеза.⁵ Отварање гимназијских врата имало је велики значај за културни живот вароши, јер је Гимназија већ имала статус правог расадника интелектуалног и уопште грађанског елитизма у Пироту. Њена улога као једног од важнијих места у културној топографији Пирота још више се наглашава након изградње Соколане 1921. године. Соколана је поред своје основне намене, за потребе школе и Соколског друштва, постала и домаћин многобројних културних и ђачких приредби што је значајно утицало на квалитет јавног живота у Пироту.⁶ Треба још додати да је културно-просветни темељ међуратног Пирота постао још чвршћи оснивањем Учитељске школе која је почела са радом 1925. године. Тиме је културни амбијент Пирота у периоду о коме говоримо добио своја два носећа стуба, а то су поменуте општеобразовне институције.

---

4 Мије, А. Х. (1972) Кроз ослобођену Србију 1918, *Пиротски зборник*, бр 4, Пирот, стр. 214.

5 Николић, И. (1979) *Пиротска Гимназија 1879-1979*, Пирот, стр. 115.

6 Ђирић, Б. (2006) *Соколски покрет и ДТВ Партизан-Пирот*, Пирот, стр. 31.

Поред образовног контекста врло је занимљиво обратити пажњу и на религијско културно наслеђе међуратног Пирота које у то време доживљава своје зените и нажалост последњи пут пулсира својим карактеристичним набојем. Конфесионална хетерогеност пиротске вароши била је њена свакодневица, малтене од најстаријих времена, и пролазила је кроз различите фазе развоја. Као последицу тога, Пирот је готово вековима поседовао врло специфичну мултикултурну функционалност. Таква констатација се може приметити и у текстовима многих путописаца који су имали прилике да пролазе или кратко бораве у Пироту. Герард Корнелијус Дриш који је пролазио кроз Пирот 1718. године забележио је да су у вароши живеле заједнице муслимана, Грка, хришћана, Јевреја па чак и Јермена.⁷ Приближавање двадесетом веку доносило је наметнуту и често насилну хомогенизацију становништва у корист хришћанског елемента и на штету свих осталих. Тај процес је нарочиту снагу и убрзање добијао у току и након великих ратних дешавања 19. века која су била обојена идеологијом национализма и врло видљивог екстремизма према свему што се није уклапало у ослободилачке тенденције српског народа. Обнављање националне државе садржало је у себи обележја реваншизма и својеврсне осветничке испаде нарочито према муслиманском становништву на које се сручила сва кривица за поробљени положај Срба унутар Османског царства. Тенденција брисања муслиманског културног наслеђа нарочито је постала видљива након припајања Пирота Кнежевини Србији 1878. године. Већ прве године ван Османског царства јасно карактерише интенција што бржег уништавања материјалног муслиманског културног наслеђа у виду џамија и других сакралних објеката како би се што пре из видокруга елиминисало све оно што је могло да подсећа на године робовања. Према општој државној салнами (годишњаку) у Пироту је 1872/73. године било чак девет џамија, осам у Пазарском и једна у Тијабарском делу.⁸ Свега пар година касније, након ослобођења Пирота у вароши су делимично сачуване свега две џамије једна на Пазару, коју је народ називао Царева џамија и једна у Тијабари којој је у току рата за ослобођење срушен минарет па је од тада добила име Строшена џамија. Судбина те две џамије такође је била трагична и најбоље илуструје јасну намеру изазивања културно-историјске амнезије према свему што подсећа на туробну прошлост. Царева џамија која се налазила у данашњој улици Српских вла-

---

7 Велкова, С. и Панајотовић, М. (2012) *Путописци о Пироту и пиротском крају*, Пирот, стр. 49.

8 Лилић, Б. (1994) *Пирот и околина у списима савременика*, Пирот, стр. 78.

дара је коришћена у разне намене, а њени последњи остаци су уклоњени 1928. године.⁹ Што се тиче Строшене џамије која се налазила на улазу у данашњу улицу Кнеза Лазара, у њеној згради је неко време била смештена женска основна школа, а срушена је до темеља пред крај Првог светског рата.¹⁰ Нетрпељив однос становништва према исламском наслеђу био је видљив и на примеру турских гробаља која су такође уништена, иако је у једном тренутку постојала иницијатива из Цариграда да се она не скрнавe. Упркос томе, на гробљу где су Турци сахрањивани све до 1876. године постављен је камен темељац пиротске Гимназије 1904. године.¹¹ Саставни део процеса брисања историјског сећања било је и убрзано исељавање муслиманског становништва, па је тако Пирот већ почетком двадесетог века што се тиче муслиманске заједнице сведен на малу и самим тим подношљиву групу мухамеданаца пре свега међу припадницима ромске националности.

Посматрајући културни амбијент међуратног Пирота приметимо да једини одједи некада скоро заглашујуће исламске традиције и културе своју манифестацију имају у начину живота пиротских Рома муслимана. Та једина преостала оаза исламске културе у Пироту давала је знаке живота све до Другог светског рата чинећи културно небо Пирота богатим барем за већ скоро ишчезли полумесец. Своје верске обреде Роми су у Пироту обављали најчешће унутар своје заједнице и то захваљујући постојању једне текије која је као сакрални објекат функционисала све до 1941. године и хоци Салији који је редовно обављао службе.¹² Оно што је за тему овог рада интересантно јесте податак да су Роми своје исламске културне потребе доста често јавно задовољавали, што је свакако на хришћански део вароши остављало свакојаке утиске, од отвореног игнорисања и ниподаштавања па до радозналости и чуђења. Нарочиту пажњу Пироћанаца у периоду о коме говоримо привлачио је обичај сунета тј. церемонија обрезивања ромских дечака која је, по својој суштини иницијације у свет одраслих, подразумевала низ активности које су имале изразито јавни карактер. Сам обичај је обухватао мушку децу до 15 година и трајао је по неколико дана. Епицентар сунетисања у међуратном Пироту била је кафана *Босна* преко пута циганске чесме (данашња чесма *Ладна вода*) где су Роми долазили у свечаној поворци са му-

---

9 Група аутора (2012) *Пиротски лексикон*, 2012, стр. 327.

10 Група аутора (2001) *Основна школа Свети Сава-Пирот 1825-2000*, Пирот, стр. 19.

11 Николић, И. нав. дело, стр. 18.

12 Јовановић, Б. (2012) *Пиротски Роми*, Пирот, стр. 100.

зиком. На том месту се обављао централни део обрезивања које је вршено на посебном кревету прекривеном зеленим прекривачем. Како је реч о изузетно болном захвату, деци је пре обрезивања даван алкохол да би се болови лакше поднели. За време обрезивања хоца је изговарао молитву, а саму интервенцију је вршио искусни берберин после чега дете седам дана није смело устајати из постеле.

Поред овог, у очима хришћана суровог испољавања сопствене културалности, становништво међуратног Пирота је имало и пријатнијих додира са својим комшијама исламске вероисповести и то на терену кафанског живота. Наиме, од давнина познати по својој музичкој надарености, Роми су и у то време били врхунски забављачи Пироћанаца у многобројним варошким кафанама. Скоро доминантан положај у сфери музичких дешавања пиротски Роми су оплеменили и оснивањем Муслиманског певачког друштва *Братство*, 6. октобра 1926. године о чему ће нешто касније бити више речи.¹³

Ако би смо се усудили да оценимо домете исламског елемента у култури међуратног Пирота не би требало занемарити чињеницу да је целокупно становништво вароши у то време још увек више нагињало Оријенту, него било чему другом, нарочито у сфери приватног живота. Одакле год да кренемо и како год да посматрамо начин живота Пироћанаца, дух оријенталне паланке оковане чврстим стегама патријархалног васпитања, ипак израња као основна категорија унутар које се све остало мора и једино може посматрати. Иако је по својој спољашњој манифестацији варошки живот имитирао тенденције које су долазиле из престонице унутар кућа и дворишта, живот је функционисао сасвим другачије, још увек се робовало оном што се жаргонски називало *пусто турско*. У том смислу је, чини ми се, веома незахвално поистовећивати јавни живот детерминисан трендовима подражавања и приватни живот који је био заправо права реалност. У сфери приватног се у свој пуноћи израза може видети колико је турски менталитет и даље био господар свакодневице, па тиме и културе живљења.

Врло занимљив, условно речено, коктел православља и исламске обичајне традиције додатно је чинила вишеслојним изузетно мала али динамична заједница пиротских Јевреја. О феномену јеврејских заједница и њиховој улози у малим срединама каква је Пирот у нашој науци се није много писало али је евидентно да ту има материјала за раз-

---

13 Лазаревић, Д. (2013) *125 година хорског певања у Пироту*, Пирот, стр. 87.

личита истраживања. Након првог евидентирања структуре становништва у ослобођеном Пироту 1879. године наводи се цифра од 360 Јевреја који су живели у пиротском округу.¹⁴ Као и у случају турског становништва како идемо према 20. веку број Јевреја у Пироту се полако смањивао па је по попису из 1890. године њихов број пао на 284, јер се део породица почео исељавати према већим градским центрима у Србији што је довело до тога да их је 1931. године било свега 136. Што се тиче порекла јеврејске заједнице у Пироту она је у потпуности припадала сефардској групи Јевреја пореклом из Шпаније. Већ по томе Јевреји су били врло интересантна етничка група у међуратном Пироту, јер поред религијских разлика врло јасно се испољавао њихов специфичан начин говора, такозвани ладино, који је био комбинација јудео-шпанског. Та особена комбинација два језика међу пиротским Јеврејима је добијала још једну димензију јер је садржала многобројне турцизме. Уз све то за своје верске службе Јевреји су користили хебрејски језик који је Пироћанцима био потпуно неразумљив. Генерални однос Пироћанца према јеврејској заједници може се описати као доста резервисан и често обојен различитим предрасудама и стереотипима које је додатно подгрејавала традиционално присутна затвореност Јевреја. Већински православно, пиротско становништво је највише разлика код комшија Јевреја уочавало управо на пољу религиозности где су верски ритуали били страна и неразумљива категорија којој се често придавала претерана мистичност. У том смислу, нарочите реакције код Пироћанаца је изазивао јеврејски обичај ритуалног клања животиња којима је требало у једном потезу пререзати вратну артерију да би сва крв истекла одједном јер је по њиховом веровању у крви душа па је не треба јести заједно са месом. Уопште, култура исхране Јевреја често је била предмет коментара нарочито око питања забране конзумирања свињског меса и мешања млечних и месних производа. Ипак најмонструознија предрасуда која је колала пиротском чаршијом, била је везана за јеврејски обичај мешања бесквасног хлеба поводом, Пасхе јер се пронела прича да Јевреји у тесто додају крв хришћанског детета па је у вези с тим у већини породица било брањено деци да се приближавају јеврејској мали.¹⁵ Недовољно познавање јеврејске културе међу Пироћанцима често је рађало увредљиве и непримерене гласине на рачун Јевреја који су у пиротском крају погрдно називани чивутима. Велики број измишљотина био

---

¹⁴ *Државопис Србије*, књига 11, стр. 56.

¹⁵ О Јеврејима у Пироту види више: Лебл, Ж. (1990) *Јевреји у Пироту*, Београд.

је везан и за јеврејско гробље које се налазило на западним падинама брда Сарлах уз пут према селу Гњилан, што је генерално негативно утицало на однос локалне заједнице према јеврејском културном наслеђу у периоду након Другог светског рата.

Иако обележен међусобним предрасудама, суживот верских заједница у Пироту ипак је изнедрио поштовање различитости и спремност на толеранцију и прилагођавање. О томе доста сведочи податак да се у Пироту у време између два светска рата неретко дешавало да се за време државних празника након литургије у Саборној цркви одлазило на службу у Синагогу.¹⁶ Још значајнија јесте чињеница да је велики број пиротских породица гајио изузетно присне пословне и приватне односе са породицама Јевреја. О свему томе најбоље говоре подаци да су Пироћанци остали толерантни и мирољубиви према Јеврејима и током периода отвореног антисемитизма у предвечерје Другог светског рата. Са друге стране велика већина пиротских Јевреја бавила се трговином, увозом памука и текстила, извозом млечних производа, житарица и коже па су на тај начин изузетно позитивно деловали на развој варошке привреде. За тему овог текста изузетно је битно поменути да је постојао приличан број високообразованих Јевреја који су утицали на развој културе у Пироту и њено приближавање модерним европским токовима. Само примера ради, први и тада једини клавир у Пироту 1879. године, купљен у Бечу, био је власништво тадашњег рабина. Прву штампарiju у Пироту отворио је 1892. године Исак Бераха, а прву јавну чесму у Пазару подигли су браћа Нисим и Јаков Папо.¹⁷ За Пироћанце је велики значај имала и јеврејска техника градње кућа на мочварном терену и, у том смислу, највеће су заслуге имали Арон Рабен и Рафаел Ахарон који су први почели градњу објеката техником издизања земљишта. О каквом је квалитету градње реч најбоље говори податак да и после више од једног века део тих зграда и даље поносно стоји у центру Пирота.

Што се тиче јеврејских сакралних објеката, извори помињу да је синагога у Пироту постојала још од 16. века али се не зна где је била њена локација. Последња синагога у Пироту тзв. *Нови Кал* је реновирана 1932. године на иницијативу Леоноа Бохора Абраванела и била је у сваком смислу импозантна јер је поседовала галерију за жене као и простор за хор, а према сведочењима била је препуна људи сваке суботе. У

---

16 Ђирић, Д. М. (1979) *Јеврејска мала у Пироту*, Пирот, стр. 14.

17 Вербер, Е. (1988) *Пинкас јеврејских општина Југославије*, Јерусалим, стр. 957.

дворишту синагоге налазило се обредно купатило (микве) као и школа. Цео тај комплекс се налазио поред данашње Јеврејске улице на простору иза некадашње кафане *Србија*. Зграда синагоге је 1941. године претворена у ватрогасну станицу.¹⁸ Дефинитивно затрпавање преосталог јеврејског културног наслеђа завршено је након Другог светског рата па је данас за просечног Пироћанца једини траг о животу Јевреја у Пироту само назив јеврејске улице.

На крају прогутани у страшном вихору нацистичке злочиничке машинерије, пиротски Јевреји су нестали али су оставили иза себе значајан и нажалост у јавности слабо видљив траг дајући Пироту могућност да се поноси слојевитом и богатом историјом али и да се стиди склоности да брише и забораваља оно што је била његова лична карта.

Пиротске кафане као подијуми културних дешавања

Недостатак културне инфраструктуре, у смислу наменски грађених објеката, није био хендикеп међуратног Пирота. Напротив, стиче се утисак да су тиме културна дешавања била отворенија, ослобођена везаности за простор што је омогућавало њихову лакшу перцепцију и конзумацију од стране варошког становништва. Велику улогу у том смислу одиграле су варошке кафане као неформални и најчешће једини подијуми јавног и културног живота Пирота.

Први елементарни услови за озбиљније бављење културом у Пироту почели су да се стварају након 1920. године када се обнавља рад аматерских друштава и организација које су и пре рата биле носиоци културних дешавања. У том процесу велики утицај је имао тек ишчилели, свега генерацију или две стар, грађански слој који је тежио да се што пре врати својим предратним навикама и начину живота. Усуђујем се да приметим да се убрзање и својеврстан бум јавног, нарочито ноћног, живота почиње да се дешава после 1922. године, када је спроведена електрификација вароши.¹⁹ Тај догађај је свакако отворио нову етапу свакодневног живота Пироћанца нудећи значајно побољшање његовог квалитета. Прва електрична сијалица је донела могућност да се забавни садржаји и слободно време све више почну везивати за касне поподневне и вечерње сате што је тој врсти активности давало један потпуно нов квалитет.

---

18 Вербер, Е. нав. дело, стр. 959.

19 Цветковић, М. и Алексић, М. (1977) *55 година електрификације Пирота*, Пирот, стр. 23.

Описана констелација околности је у први план као епицентре јавних дешавања избацила кафане које постају оличење варошког живота, места где су циркулисали људи, информације, а заједно са њима и појавни облици тадашње културе. Као главне варошке позорнице српског друштва, кафане су постале места где су се конзумирали сви битни елементи друштвених дешавања. У кафани сте, како се тада говорило, могли бистрити политику, уживати у квалитетној музици, послушнути свеже градске приче, одгледати коју представу или провести слободно време уз иће, пиће и осећај слободе од свакодневних обавеза. Наравно, опруге патријархалног друштва пружале су побројане могућности понајвише мушком делу популације који је кафански комодитет користио и доживљавао као део свог приватног живота. Женама је све то најчешће било ускраћено, сем у случајевима колективних забава, игранки и сличних дешавања којима су кафане биле домаћини па и тада боравак особа женског пола за кафанским столом без мушке пратње није био друштвено пожељна особина. Звучи парадоксално, али постојале су и кафане у којима сте могли пронаћи жене сумњивог морала што је наилазило на општу осуду и згражавање али је као појава било присутно у готово свим градским и варошким срединама међуратне Краљевине.

Што се тиче међуратног Пирота, већ у првој половини двадесетих година прошлог века живот пиротских кафана постаје садржински све богатији па тиме долази и до поделе на оне које су нудиле класичну кафанску атмосферу и оне које су одређеним данима приређивале вечерње забаве врло шароликог карактера. Чини се, да је тих година највећи број посетилаца привлачила тијабарска кафана *Париз* где је сваког четвртка и суботе наступао тамбурашки оркестар, а у међувремену је радила школа играња за девојке и младиће.²⁰ У доста израженој конкуренцији свака од кафана је настојала да прва уочи тенденције кафанског живота престонице како би то одмах понудила варошанима који су се трудили да прате актуелне трендове. Захваљујући таквом приступу културни живот Пирота је из године у годину био све богатији при чему се није много заостајало у односу на веће центре у држави.

Међу седамдесетак кафана колико их је радило у Пироту тога доба, крајем двадесетих година су се издвојиле кафане *Национал*, *Еснаф*, *Књажевац* и *Македонија* које би се на основу данашњих параметара могле назвати елитним. Те четири кафане биле су место окупљања интелектуалаца и

---

20 Панајотовић, Т. Г. (1982) *Пирот кроз векове*, Пирот, стр. 121.

чиновника, а међу њима је предњачила кафана *Национал* која је уживала највећи углед. Њен положај тик уз раскрсницу главних улица и велика летња башта давали су овој кафани посебан печат, као и чињеница да су се у њој давале и прве биоскопске представе. Како би се капацитети још више проширили кафана *Национал* је почетком двадесетих година прошлог века реновирана и проширена па је на свечаном отварању 26. децембра 1926. године промовисана као *Хотел Национал*.²¹

Поред *Национала* треба поменути још једно жариште варошких збивања које се налазило у непосредној близини, а то је свакако био комплекс Рабеновог здања, подигнут давне 1883. године, захваљујући новцу Арона Рабена, угледног пиротског Јеврејина.²² За паланачке услове и типично оријенталну архитектуру са претежно малим и ниским стамбеним зградама, Рабеново здање је морало бити атракција како по габариту самог објекта, а још више по модерном стилу и спрату на којем су доминирала четири балкона са којих се пружао поглед према Нишави. У централном делу здања пре Првог светског рата, радила је гостионица *Српски краљ*, међу становништвом позната као Рабенова механа чији су гости поред краља Милана Обреновића били и чувени Стојан Новаковић и Лаза Лазаревић, а 1901. године, краљ Александар и краљица Драга. Само здање је због својих балкона често служило и као говорничка трибина за политичке митинге и разне демонстрације, а у западном делу зграде (где је данас кафана Србија) извођена је настава за пиротске гимназијалце у периоду од 1889. до 1907. године. Након Првог светског рата Рабенови наследници су продали здање четворици купаца па је оно наставило парцијално да функционише. У западном делу је у међуратном периоду наставила да ради кафана *Српски краљ* под старим именом али са новим власником и била је стециште сељака, ситних занатлија и варошана уз по којег чиновника или професора. Извесно време ова кафана је била база окупљања присталица Демократске странке.

За нашу тему много је интересантнији централни део Рабеновог здања који је у периоду између два светска рата био седиште Занатлијског еснафа у оквиру којег је 1925. године почела да ради кафана *Еснаф* која је поседовала велику салу са бином. Ако бисмо користили терминологију комунистичког периода, кафану *Еснаф* можемо назвати домом

---

21 Петровић, С. (1996) *Историја Пирота*, Пирот, стр. 96.

22 Ђирић, Д. М. (1972) *Рабеново здање, Пиротски зборник бр. 4*, Пирот, стр. 219.

културе међуратног Пирота. Таква тврдња заиста није далеко од истине јер је простор те кафане био најискоришћенији у смислу одржавања забава, матинеа, игранки, маскенбала, приредби мађионичара, сокола, позоришних и биоскопских представа. Скоро сва путујућа позоришта која би се нашла у Пироту своје представе су давала у сали *Еснафа*, а нису била ретка ни гостовања тада великана српског глумишта, попут Добрице Милутиновића, Жанке Стокић и Љубинке Бобић.²³ Нарочито интересовање Пироћанаца изазивала су гостовања мађионичара и хипнотизера.

Поред тога што је била домаћин многим прегоацима културе из других места, кафана *Еснаф* је отварала своја врата многобројним варошким удружењима која су ради ефикасности при коришћењу сале имала распоред наступа направљен годину дана унапред. Пиротска трговачка омладина је отварала сезону организацијом Божићне забаве, а након тога су се ређали сви остали преко Певачког друштва *Момчило* које је традиционално наступало за српску нову годину, ученици основних школа за Светог Саву, ученици Гимназије и Учитељске школе на Сретење, и тако редом све до децембра када је сезону затварао пиротски гарнизон обележавањем годишњице ослобођења Пирота. Уз све поменуто кафана *Еснаф* је имала и своју образовну димензију јер је сала коришћена и за многобројна предавања народног универзитета која су најчешће организовали студенти. Судбина кафане *Еснаф* након Другог светског рата такође је остала везана за културу јер је након национализације простор некадашње кафане уступљен на коришћење пиротском народном позоришту.

Већ на основу до сада изнетих података постаје јасно да су кафане биле својеврсне институције српског духовног простора прилагођене стремљењима и донетима грађанства у повоју али и свим варошанима који су били спремни за интеракцију са друштвеном климом међуратног времена која се полако ослобађала патријархалних оквира. Данас је тешко разумети улогу кафана јер оно што је од њих остало само је лепа успомена, а њихово помињање у контексту културе и образовања нема додира са реалношћу. Ако из тог угла посматрамо проблематику сигурно ће звучати претенциозно кафанама међуратног доба доделити епитет општеобразовних елемената друштва али је то поприлично оправдано ако узмемо у обзир контекст времена, невероватно низак образовни ниво становништва и широки спектар друштвених активности које су се унутар кафана дешавале.

---

23 Ћирић, Д. М. нав. дело, стр. 230.

У прилог таквој тврдњи иде свакодневица како Пирота тако и већих средина у којој је мали неписмени човек паметне разговоре између гимназијских професора могао чути једино у кафани. Исти такав човечуљак са маргине друштвених дешавања једино је у кафани могао да се нађе у друштву елите ма каква она била. Ако ништа друго, кафане су нудиле амбијент који је дозвољавао мешање и комуникацију људи често различитог порекла и васпитања, неупоредивог материјалног или образовног нивоа. По својој суштини и помало надреалан, кафански живот тих времена некако највише подсећа на улогу и значај који у савременом свету имају друштвене мреже и уопште интернет. Можда поређење изгледа несрећно одабрано али је за просечног Пироћанца из прве половине прошлог века најефикасније умрежавање са околином и савременошћу свакако био одлазак у кафану.

*Аматерска друштва као доминантни
презентери културних садржаја*

Ако посматрамо свеукупни културни амбијент Пирота, не можемо се отети утиску да је међуратни период прошлог века изнедрио велики број аматерских удружења која су била главни носиоци културно-уметничких дешавања. Својеврсни бум аматерских дружина које су осниване широм Краљевине био је последица иницијативе већ стасалог грађанског слоја и активне културне политике од стране државе. Конципирана као добровољна, поменута друштва су главну снагу за свој рад црпила из непресушне енергије и ентузијазма својих чланова који су, без икакве материјалне накнаде, удовољавали апетитима публике подстакнуте набујалим културним потребама. Један од разлога за својеврсну културну симфонију аматеризма тога доба вероватно лежи у чињеници да је већина припадника друштва била свесна колико је култура важна и да свако на том пољу треба да допринесе на себи својствен начин. У том смислу је, из данашње перспективе, фасцинантан податак да су се аматерска друштва финансирала путем чланарина и добровољних прилога који су се кретали од пар динара из џепа обичних варошана па до неколико стотина које су одвајали имућни трговци, занатлије и банкарни. Вођени идејама општег добра и културне солидарности ондашњи људи су формирали модел позитивног понашања заједнице када су у питању идентични друштвени па и културни интереси.

Највећи број аматерских удружења међуратне Југославије био је музичко-сценског карактера што се може рећи и када говоримо о културном амбијенту Пирота. Ограничени обимом овог рада задржаћемо се само на удружењима која су

постигла високе резултате у области свог културног деловања и која су осликавала већ описану конфесионалну шароликост пиротске вароши. Ако тако поставимо ствари, причу треба почети од Пиротског певачког друштва *Момчило* које је имало најдужу традицију, најшири спектар деловања и препознатљивост на нивоу целе државе. Као једно од првих аматерских друштава у Пироту, *Момчило* је почело са радом априла 1888. године, на иницијативу кројачког радника Ђоке Поповића.²⁴ Основано са циљем да негује српске и словенске песме, ово друштво је у почетку окупљало занатлије и трговце. Време афирмације и успона дружине *Момчило* почиње са доласком чешког музичара Карла Мађејке на место хоровође 1890. године.²⁵ Као изузетни музички зналац Карло Мађејка је успео да за непуне две деценије оформи изузетан четворогласни хор који је могао да се мери са тада најугледнијим певачким друштвима Краљевине Србије.²⁶ Да се о Певачком друштву *Момчило* чуло широм тадашње државе најбоље говори податак да је оно било међу реткима који су имали част да учествују у свечаној церемонији крунисања краља Петра Карађорђевића у Београду 1904. године.²⁷ За изузетне заслуге на пољу уметности и културе дружина *Момчило* је од стране династије Карађорђевић одликована Орденом Светог Саве петог степена.

Свој успешан рад друштво *Момчило* наставља и након Првог светског рата, а на месту хоровође истичу се Крста Љубеновић, Григорије Кошевој, Виљем Бем и други од којих је понајвише зависио квалитет рада самог друштва.²⁸ Међуратни период у раду друштва *Момчило* обележило је увећање броја активних чланова, побољшање репертоара и врло чести наступи како би се што боље парирало тада већ све израженијој конкуренцији. Треба додати још и то да је дружина поред хора имала драмску и музичку секцију па су јавни наступи *Момчила* често били колажног карактера што је за Пироћанце била права посланица. Највећи број својих наступа ово друштво је имало на сцени кафане *Национал* која је постала синоним за активности *Момчила*.

Уз Певачко друштво *Момчило* музичку сцену међуратног Пирота красило је још једно аматерско удружење, Црквено-

---

24 Лилић, Б. (1994) *Историја Пирота и околине (1878-1918)*, Пирот, стр. 408.

25 Архив Србије, МПс, ф. 31, р. 95/1890, ПБр. 10785.

26 О делатности Карла Мађејке и Певачког друштва *Момчило* види: Лазаревић, Д. (2013) *125 година хорског певања у Пироту*, Пирот.

27 Аноним, (8. септембар 1904), *Политика*, насловна страна.

28 Историјски архив Пирот, ф. *Пиротска певачка друштва 1918-1941*, Певачко друштво *Момчило*, Списак хоровођа друштва.

певачко друштво *Успеније Св. Богородице* које је почело са радом 1919. године.²⁹ Оснивач и први хоровађа овог друштва био је слепи господин Милан Џунић са идејом да оно буде пре свега ангажовано при Саборном храму и да негује духовни репертоар. Може се рећи да је оснивањем *Успенија Св. Богородице* Пирот заправо добио свој први црквени хор што је отворило епоху постепеног упознавања Пироћанаца са духовном музиком. Тај процес и данас траје у свом зановљеном облику јер је након 1945. године све што је имало везе са црквом и духовношћу упила нова политичка идеологија која је културу ангажовала на себи својствен начин.

Активности друштва *Успеније* су у почетку биле скопчане и отежане великим бројем практичних проблема који су убрзо превазиђени па је већ крајем деведесетих година прошлог века црквено певачко друштво постало веома запажен део варошког културног павиљона. Можда и највећу улогу у раду поменутог друштва имали су диригенти међу којима треба поменути чувеног музичког znalца Степана Георгиевича Гушчина који је неко време радио са хором, а након Другог светског рата је своју музичку каријеру наставио у Нишу.³⁰ Поред Гушчина велики допринос друштву дао је професор Георгије Обермок који је доста дуго био на месту хоровађе. Радећи све квалитетније и увећавајући број својих чланова, временом је друштво *Успенија Св. Богородице* проширило свој репертоар изводећи велики број световних популарних композиција чиме је постајало све озбиљнија конкуренција Певачком друштву *Момчило* које је до тада било малтене неприкосновено. У релативно кратком року дружина *Успенија* је успела да поред храмовног запоседне још један веома важан простор за тадашњу варошку културну топографију, а то је била кафана *Еснаф* која постаје стални домаћин црквено-певачком друштву. Наступи на чувеној сцени кафане *Еснаф* за чланове *Успенија* морали су имати посебан значај у смислу потврде квалитета и широке јавне афирмације. Као последица успеха оба певачка друштва тридесетих година прошлог века јавио се занимљив и за укусе Пироћанаца несвакидашњи ривалитет између *Момчила* и *Успенија*, спортски речено, вечити дерби на културној сцени Пирота. Како су се и једни и други отимали о варошку публику напослетку су своје наступе почели да заказују истог дана и у исто време како би видели ко ће више посетилаца привући.³¹ Поштоваоци друштва *Момчило* су се окупљали у *Национа-*

---

29 Аноним, (1932) *Глас нашег истока*, бр. 1, стр. 2.

30 Тошић, Н. (2012) *Основна школа за музичко образовање др Драгутин Гостушки*, Пирот, стр. 18.

31 Аноним, (1932) *Глас нашег истока*, бр. 18, стр. 2.

лу, а друштва *Успеније у Еснафу*. Инспирисани такмичарским заносом, чланови оба друштва су се својски трудили да буду барем корак испред својих ривала што је имало позитивне ефекте на квалитет њиховог рада а тиме и на културне садржаје који су се нудили варошкој публици.

Богатство културног живота међуратног Пирота није било условљено само радом поменутих два певачка друштва, јер је музичка сцена тог времена имала још једног актера, а то је Муслиманско певачко друштво *Братство* које је остало упамћено као Циганско певачко друштво. Разлог за настало преименовање, вероватно лежи у чињеници што су оснивачи и већина чланова друштине били ромске националности. Као плод изузетног бујања аматеризма, како у целој држави тако и у Пироту друштво *Братство* је званично почело са радом 6. октобра 1926. године, а његов оснивач био је познати ромски музичар Миле Редеповић.³² Потребна за једним таквим певачким друштвом са изразитим националним и верским обележјима вероватно је произашла из дискриминисаности тадашње ромске националне заједнице која није била адекватно укључена у актуелна културна и варошка дешавања. Поред тога ту је била и чини се одувек изражена музикалност Рома па је певачко друштво било свакако логична последица поменутих околности. Интересантан је податак да се већ 1927. године друштво *Братство* одлично представило широј пиротској публици наступима у *Националу* и *Еснафу*, сценама које су до тада биле малтене резервисане за друштва попут *Момчила* или *Успенија*. Појава *Циганског певачког друштва* на јавној сцени Пирота имала је врло позитивне одјеке и са собом је носила један потпуно нов квалитет и енергију обојену специфичностима ромске интерпретације што је за публику било право освежење. За само четири године колико је постојало Муслиманско певачко друштво *Братство* је успело да оствари запажене резултате чинећи културни амбијент Пирота још комплекснијим и квалитетнијим.

На самом крају приче о аматерским друштвима која су утицала на културна дешавања у Пироту између два светска рата свакако треба поменути и Јеврејски тамбурашки оркестар који је био врло активан почетком двадесетих година прошлог века као и Пиротско тамбурашко друштво *Бранко Радичевић* које је основано марта 1932. године.³³ Са сличним амбицијама као и певачка друштва поменуто тамбурашко

---

32 Историјски архив Пирот, ф. *Пиротска певачка друштва 1918-1941*, Муслиманско певачко друштво *Братство*, Оснивачки акти.

33 Историјски архив Пирот, ф. *Пиротска певачка друштва*, Пиротско тамбурашко друштво *Бранко Радичевић*, Статут друштва.

друштво је основано од стране занатлија Владимира Тодоровића, Душана Милијића и Петра Митића, а сви његови чланови били су аматери. Иако тамбурица као музички инструмент није типична за пиротски крај мора се признати да је међуратни кафански живот Пирота био у знаку тамбурашких оркестара.

Ако бисмо на крају овог рада покушали да изведемо одређене закључке могло би се рећи да кроз призму културних дешавања ми заправо назиремо слику једног другачијег Пирота од онога на који смо навикли. Скоро да видимо варош која зрачи својом богатом мултикултуралношћу, можда последњи пут у својој историји. Период који је био наша тема још увек нуди већ бледуњаву слику минарета Строшене џамије и Давидову звезду јеврејске синагоге. И једно и друго убрзо ће нестати. У таквом окружењу културни дух Пирота буја и излази ван крутих паланачких граница, поставља стандарде толико високе да су и данас тешко достижни. Оснажено инфузијом грађанског елемента то свакако полетно време изнедрило је плодове на готово свим пољима културе, при чему музичка уметност кроз хорско певање и бројне инструменталне саставе достиже своје највеће домете барем што се тиче двадесетог века. При томе треба издвојити и главни културни зачин тога времена а то је ентузијазам аматера, чији су основни покретачи били опојна емоција стварања и осећај за опште добро, а не било каква материјална корист. Наравно, у целој причи не треба заборавити невероватно плодноне кафанске просторе који су одиграли улогу дасака које живот значе за готово све културне прегаоце тог времена. Може се рећи да је у време између два светска рата Пирот имао среће да проживи једну специфичну комбинацију историјски ретко спојивих елемената од којих култура највише профитира јер бива ослобођена стега и добија крила да надлети постојеће друштвене оквири. На жалост, такви стимулативни периоди по правилу кратко трају. У пламену Другог светског рата и пратеће револуције распршиће се не само постигнута духовна надградња, већ и грађанство као њен темељ.

ЛИТЕРАТУРА:

- Димић, Љ. (1997) *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд.
- Гашић, Р. (2008) Српска култура између два светска рата, *Историја 20. века*, бр. 2,
- Милин, М. (2003) Руска музичка емиграција у Југославији након 1917. године, *Музикологија*, бр. 3, стр. 65-80.
- Мије, А. Х. (1972) Кроз ослобођену Србију 1918, *Пиротски зборник* 4.
- Николић, И. (1979) *Пиротска Гимназија 1879-1979*, Пирот.
- Ђирић, Б. (2006) *Соколски покрет и ДТВ Партизан-Пирот*, Пирот.
- Велкова, Ц. и Панајотовић, М. (2012) *Путописци о Пироту и пиротском крају*, Пирот.
- Лилић, Б. (1994) *Пирот и околина у списима савременика*, Пирот.
- Лебл, Ж. (1990) *Јевреји у Пироту*, Београд.
- Ђирић, М. Д. (1979) *Јеврејска мала у Пироту*, Пирот.
- Вербер, Е. (1988) *Пинкас јеврејских општина Југославије*, Јерусалим.
- Цветковић, М. и Алексић, М. (1977) *55 година електрификације Пирота*, Пирот.
- Панајотовић, Т. Г. (1982) *Пирот кроз векове*, Пирот.
- Петровић, С. (1996) *Историја Пирота*, Пирот.
- Ђирић, Д. М. (1972) *Рабеново здање, Пиротски зборник* бр. 4.
- Лилић, Б. (1994) *Историја Пирота и околине (1878-1918)*, Пирот.
- Лазаревић, Д. (2013) *125 година хорског певања у Пироту*, Пирот.
- Тошић, Н. (2012) *Основна школа за музичко образовање др Драгутин Гостушки*, Пирот.
- Архивска грађа:*
- Аноним, (8. септембар 1904), *Политика*, број 237, насловна страна.
- Историјски архив Пирот, ф. *Пиротска певачка друштва 1918-1941*, Певачко друштво *Момчило*.
- Аноним, (1932) *Глас нашег истока* бр. 1, стр. 2.
- Аноним, (1932) *Глас нашег истока* бр. 18, стр. 2.
- Историјски архив Пирот, ф. *Пиротска певачка друштва 1918-1941*, Муслиманско певачко друштво *Братство*.
- Историјски архив Пирот, ф. *Пиротска певачка друштва*, Пиротско тамбурашко друштво *Бранко Радичевић*.
- Историјски архив Пирот, ф. *Пиротска певачка друштва*, Црквено-певачко друштво *Успеније Св. Богородице*.

Davor Lazarević
Historian, Pirot

PIECES OF THE PIROT CULTURAL MOSAIC
BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Abstract

The paper deals with cultural trends in Pirot between the two World Wars from the aspect of amateur choirs and music societies, atmosphere in famous inns as stages of the Pirot civic life and the multiconfessional structure of the quotidienne. In its essence and content, the text aims to shed light on the corners of historical realities of Pirot in between the two World Wars, reserved for cultural workers often anonymous and sometimes quite forgotten. The paper is based on yet unpublished original material deposited at the Historic Archives of Pirot, and based on the facts found in monograph publications dedicated to certain periods in the history of Pirot and its surrounding area. It can also be treated as a contribution to the history of culture in Pirot between the two World Wars.

Key words: *Pirot culture, choirs and music societies, famous inns, religious communities*